

خیابانی که انبار مهمات بود

■ موضوع: خیابان باستیون
■ ویژگی: محل نگهداری مهمات و ادوات نظامی
در دوره پهلوی اول

تصورش سخت است که یکی از خیابان‌های تهران در دوره پهلوی اول، همزمان محل زیست مردم و نگهداری ادوات و مهمات نظامی بوده است. خیابان باستیون در محدوده اطراف حسن آباد و منیریه چنین ویژگی منحصر به فردی داشته است. باستیون در زبان فرانسه به معنای محل نگهداری مهمات نظامی است. نصرالله حدادی، تهران شناس، درباره تاریخچه این خیابان تاریخی می‌گوید: «خیابان باستیون در دوره پهلوی اول و بعد از تخریب خانه‌باغ ملک منصور میرزا شعاع السلطنه، برادر مظفرالدین شاه قاجار، شکل گرفت. انطور که از شواهد تاریخی پیداست باستیون حدفاصل سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۱۰ و نزدیک به کاخ مرمر ساخته شده است.»

همسایگی خانه رضاشاه با خیابان باستیون بی‌دلیل هم نبوده است. حدادی در این باره می‌گوید: «باغ شاه در دوره محمدعلی شاه یکی از مکان‌های مهم تهران بود که در دوره پهلوی اول به یکی از مراکز نظامی تبدیل شد. ماجرا از این قرار است که رضاشاه در کاخ مرمر زندگی می‌کرد و برای اینکه همه فرماندهان و افسران ارتش را در دسترس داشته باشد، دستور داد مراکز نظامی را در محدوده محل زندگی‌اش ایجاد کنند. خیابان باستیون هم به همین دلیل به محل نگهداری مهمات تبدیل شد و دانشکده افسری را هم بالادست باغ منیریه ساختند. ایجاد خیابان باستیون، بدون تخریب خانه‌باغ ملک منصور میرزا شعاع السلطنه امکان پذیر نبوده است. انطور که در منابع مکتوب آمده این خانه‌باغ، گچبری‌های رنگی، آینه کاری‌های متعدد و تالار آینه داشته که شعاع السلطنه بعد از جنبش مشروطه آن را برای همیشه ترک می‌کند. بعد از فروپاشی سلسله قاجار، ورثه او این خانه تاریخی را فروختند و رضاشاه بخش مهمی از آن را خرید تا خیابان باستیون را بسازند و مراکز نظامی را آنجا ایجاد کنند.»

بخش‌های دیگر خانه‌باغ تاریخی شعاع السلطنه با گذشت زمان تخریب شد و امروز هیچ اثری از آن باقی نمانده است. تنها یادگار آن سال‌ها، کوچه‌ای فرعی در انتهای خیابان امام خمینی (ره) و نرسیده به میدان حر است که تابلوی کوچه شعاع را بر پیشانی دارد. حدادی این کوچه را نشانه‌ای از محل دقیق خانه‌باغ شعاع السلطنه می‌داند: «کوچه شعاع را باید سندی وجود خانه تاریخی شعاع السلطنه در همین محل بدانیم. گفته می‌شود هنگام تخریب خانه‌باغ شعاع السلطنه مقدار زیادی اشیای تاریخی پیدا شده که به دوره قاجار تعلق داشته و خیابان باستیون را بعد از تخلیه اشیای تاریخی ایجاد کردند.» باستیون تا پایان دوره پهلوی اول محل نگهداری مهمات نظامی بود، اما در دوره پهلوی دوم، انبارهای مهمات به خارج از شهر منتقل شد و اینگونه بود که باستیون شمایل امروزی پیدا کرد.

گذری به نام ناجی مصدق

■ موضوع: کوچه‌های منشی‌باشی و وکیل‌الدوله
■ ویژگی: محل زندگی رجال سرشناس دوره قاجار و پهلوی اول

محل حسن آباد کوچه‌های قدیمی و خاطره‌انگیزی دارد که با گذشت زمان هویتشان را از دست نداده‌اند و نام قدیمی‌شان را حفظ کرده‌اند. در امتداد خیابان باستیون غربی، کوچه‌ای به نام فردوس هست. داخل این کوچه قدیمی که به بازارچه تاریخی «آقا شیخ هادی» و خیابان ابوسعید فعلی راه دارد، کوچه فرعی دیگری هنوز نام قدیمی‌اش را بر پیشانی دارد؛ کوچه منشی‌باشی.

نصرالله حدادی، تهران شناس، درباره ویژگی کوچه منشی‌باشی می‌گوید: «در روزگار نه چندان دور، فردی به نام ابوالفتح خان منشی‌باشی در این کوچه زندگی می‌کرد که بعدها با برگزیدن نام خانوادگی «والاتبار» یکی از رجال سیاسی دوره قاجار و پهلوی اول شد.» حدادی معتقد است ابوالفتح خان منشی‌باشی یکی از رجال مهم و تأثیرگذار دوره قاجار و پهلوی اول بوده و احتمالاً به دلیل ممانعت از اعدام دکتر مصدق نامش در تاریخ ماندگار شده است: «ابوالفتح خان که تا سال ۱۳۳۷ در کوچه منشی‌باشی زندگی می‌کرد، فرزند

محل منیریه را به او هبه کرد. وکیل‌الدوله حدفاصل سال‌های ۱۲۶۳ تا ۱۲۶۵ از سوی کامران میرزا به سمت «میر پنج» و سر تیب قشون قجری منصوب می‌شود.» وکیل‌الدوله که سال‌ها در حسن آباد زندگی می‌کرد در دهه پایانی سلطنت ناصرالدین شاه جزو رجال مورد اعتماد دربار بود.

او در اوج اعتراض‌ها به شیوه حکمرانی ناصرالدین شاه، مأمور دستگیری افرادی شد که روزنامه قانون را به‌طور مخفیانه در تهران توزیع می‌کردند و بعد از این ماجرا از شاه لقب «معین نظام» را گرفت. حدادی درباره یکی دیگر از مشهورترین ساکنان حسن آباد که کوچه وکیل‌الدوله با نامش گره خورده می‌گوید: «وکیل‌الدوله در ماجرای دستگیری و تبعید میرزا رضا کرمانی و سید جمال‌الدین اسدآبادی نقش مؤثری داشت. او هنگام اعتراض مردم در قضیه تنباکو و فتوای میرزای شیرازی مبنی بر تحریم تنباکو نیز اسباب دستگیری و تبعید میرزا حسن آشتیانی را فراهم کرد و مورد تنفر مردم قرار گرفت. وکیل‌الدوله در دوره حکومت محمدعلی شاه حاکم گیلان شد و سرانجام در اوج انقلاب مشروطه، توسط مجاهدین گیلانی، به سرکردگی عبدالحسین خان معز السلطان، دستگیر و ۲۸ بهمن ۱۲۸۷ در باغ مدیریه رشت اعدام شد.»

میرزا فضل‌الله خان وکیل‌الملک تبریزی، رئیس دارالانشا و رئیس دفتر مظفرالدین میرزای ولیعهد در تبریز بود. میرزا فضل‌الله خان با تلاش فراوان لقب منشی‌باشی را از مظفرالدین شاه برای فرزندش گرفت، اما ابوالفتح خان بعدها با لقب ثقه‌الدوله معروف شد و این لقب را به‌عنوان محمدعلی شاه به او اعطا کرد و چون خانه‌ای در حوالی میدان حشمت‌الدوله (باستور فعلی) داشت، این میدان به نام وی مشهور شد. ابوالفتح خان در دوران صدارت حسن وثوق و در سال ۱۲۹۸ به وزارت جنگ رسید و یک سال بعد وزیر کشور شد. گفته می‌شود بعد از کودتای ۲۸ مرداد، پهلوی دوم خیال اعدام دکتر مصدق را داشت، اما ابوالفتح خان او را از این کار منع کرد.»

«وکیل‌الدوله» یکی دیگر از کوچه‌های تاریخی محدوده حسن آباد است که با گذشت سال‌های طولانی نامش تغییر نکرده است. حدادی درباره تاریخچه این کوچه می‌گوید: «کوچه وکیل‌الدوله در باستیون جنوبی واقع شده و به احتمال فراوان باید به نام «آقابالاخان وکیل‌الدوله»، یکی از نزدیکان «کامران میرزا نایب‌السلطنه»، فرزند سوم ناصرالدین شاه، باشد. کامران میرزا که حاکم تهران بود، ارادت خاصی به وکیل‌الدوله داشت و خانه‌باغ مادرش در بالادست

مسجد محبوب و پراوازه محله

■ نام: مسجد محمدیه
■ ویژگی: چهره‌های اثرگذار مذهبی

یکی از قدیمی‌ترین مساجد محله حسن آباد مسجد محمدیه است که عمر آن به بیش از یک قرن می‌رسد. به گفته نصرالله حدادی تهران شناس، سنگ‌بنای ساخت این مسجد به دوره ناصری حدود سال‌های ۱۲۶۲ شمسی می‌رسد، اما در طول این سال‌ها بناهای اولیه مسجد یک‌بار به‌طور کامل تخریب و از نو ساخته شده و ۳ بار مورد بازسازی قرار گرفته است که آخرین آن سال ۱۳۶۵ شمسی بوده است. در بازسازی اولیه اهالی محل نقش مهمی داشتند. از جمله افرادی که در دوره اول به بازسازی مسجد کمک کردند می‌توان از حاج احمد تقی‌زاده، سیدعلی مجد و... نام برد. در بازسازی دوم هم مرحوم حاج محمد راست‌بندی مبلغ اولیه بازسازی را بر عهده گرفت.

حدادی درباره معماران و هنرمندانی که در ساخت این مسجد مشارکت داشته‌اند، چنین می‌گوید: «معمار اولیه مسجد حاج‌علی اصغر معروف بود که نقشه مسجد را کشید، احد ترابی از خطاطان نمای مسجد و عباس کاظم کاشی‌کاری مسجد را عهده‌دار شدند، همچنین برای افتتاح ساختمان این مسجد از مرحوم فلسفی دعوت شد.»

این تهران شناس در بخش دیگر صحبت‌هایش از حضور امامان جماعت معروف در مسجد محمدیه یاد می‌کند: «آیت‌الله آخوند ملاعباس نوری پدر شیخ فضل‌الله نوری، مرحوم آیت‌الله جمال‌الدین نوری پسر

عمومی شیخ فضل‌الله نوری، حجج اسلام سیدحسین درکهای، حاج‌مقدسی، حاج‌حسین علمی، حاج‌موسوی و مرحوم حاج سید کاظم ارفع از ائمه جماعات معروف این مسجد بودند. همچنین شیخ شجونی، نیک‌نام صالحی، خوانساری و خزعلی از واعظان معروف این مسجد قدیمی محله حسن آباد بودند که در طول این سال‌ها کانون گرمی برای نمازگزاران و اهل دین و تقوا بوده است.»

در میان چهره‌های اثرگذاری که در این مسجد در کنار اهالی محله حسن آباد عمری را زندگی کردند و در غم و شادی آنها و بسیاری از مناسبت‌های مذهبی همپای

نشان اخلاق و معنویات در زندگی آشنا کنند.»